

Vergeten goed

• HELEN MARRS-SCHRETLER •

Afb. 1
Depot D 95. Rijks-
museum, Amsterdam.

Op de schappen in een klein achteraf gelegen depot van het Rijksprentenkabinet (D 95) ligt al jarenlang een tiental pakketten. Alleen een paar provisorisch opgehangen kaartjes met daarop in potlood de naam 'Daiwaille', verraden iets van de inhoud (afb. 1). Nu Peter Schatborn als hoofd van het prentenkabinet afscheid neemt, lijkt het me een goed moment om deze pakketten eens wat uitvoeriger onder de aandacht te brengen.¹ Er zit namelijk een groot aantal prenten in, uitgevoerd in lithografie, een techniek die mij na aan het hart ligt en waaraan ik onder Schatborns inspirerende leiding een tentoonstelling heb gewijd.² De steendrukken bevinden zich al meer dan 150 jaar in het Rijksmuseum. In 1833 werden ze aan de toenmalige directeur, Cornelis Apos-tool, in beheer gegeven.

De kaartjes 'Daiwaille' duiden op de kunstenaar/lithograaf Jean Augustin Daiwaille (Keulen 1786-1850 Rotterdam). Op zeer jonge leeftijd verhuisde hij met zijn ouders van Keulen naar Amsterdam, waar hij in de schilderkunst werd opgeleid en waar hij op een zeker moment in de leer ging bij Adriaan de Lelie (Tilburg 1755-1820 Amsterdam).³ Bij hem specialiseerde hij zich als schilder van portretten en vooral zo is hij later bekend geworden (afb. 2). Daarnaast echter ontwikkelde

hij een interesse voor de lithografie, die in die tijd in Nederland nog in de kinderschoenen stond.⁴ Jean Daiwaille zal in zijn woonplaats Amsterdam met de nieuwe techniek in aanraking zijn gekomen. Sinds 1817 waren daar enkele kleine steendrukkerijen gevestigd.⁵

Nadat Daiwaille in 1820 bij de oprichting van de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten werd aangesteld als tweede directeur, stelde hij het bestuur voor om een lithopers aan te schaffen. Zijn argument was onder meer dat met behulp van deze pers zijn tekenvoorbeelden voor de leerlingen van de Akademie konden worden vermenigvuldigd.⁶ Dit idee was niet nieuw. Op de Antwerpse academie was men hier al mee begonnen en ook de tekenvoorbeelden voor de Stads Teeken- en Schilderacademie in Den Bosch zouden in steendruk verschijnen. De keuze voor deze techniek is begrijpelijk. De steen liet zich makkelijk betekenen en de afdrucken stonden wat de toon betreft, dicht bij de originelen. Bovendien was het procédé goedkoper dan etsen of graveren en konden er meer afdrucken worden gemaakt. Het voorstel van Daiwaille werd aangenomen en de Amsterdamse Koninklijke Akademie kocht inderdaad een lithopers. Een bijkomend voordeel was dat de geïnteresseerde leerlingen ook tot steentekenaar kon-

Afb. 2
J.A. DAIWAILLE, *Zelfportret*. Pastel op perkament, 385 x 310 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. SK-A-1618.

den worden opgeleid. Het was nog een heel gedoe de juiste pers te kopen, maar toen de drukkerij eenmaal in bedrijf was, was de belangstelling groot. In die tijd ontstonden enkele series, die duidelijk voor het tekenonderwijs op de Akademie bestemd waren: *Beeldstudien voor Eerstbeginnende*, *Naaktstudien* en *Hartstochten na J.B. Greuze*. Daiwaille bewaarde de lithostenen om er later meer afdrucken van te kunnen maken. De serie *Hartstochten* drukte hij een paar jaar later – inmiddels had hij een eigen steendrukkerij – opnieuw af. Hij gaf ze uit in een omslag met daarop: *Amsterdam ter Lithographie van J.A. Daiwaille Reguliersdwaarsstraat 100*. Deze uitgave trof ik aan tussen de ingepakte litho's (afb. 3). Overigens bevindt de serie zich ook in de collectie steendrukken van het prentenkabinet, waar ze terecht is gekomen met de vroege Hollandse lithografieën die

Johan Philip van der Kellen, de eerste directeur van het Rijksprentenkabinet, in 1892 bij Frederik Muller & Co had gekocht.⁷ Die aankoop vormde de aanzet tot een groep vroege steendrukken in de collectie van het Rijksprentenkabinet. Het is onwaarschijnlijk dat Van der Kellen de steendrukken in het depot niet heeft gekend. Maar waarom liet hij ze ingepakt liggen, terwijl hij kennelijk wel in het onderwerp geïnteresseerd was?⁸

In 1826 beëindigde Daiwaille zijn onderricht aan de Koninklijke Akademie. Wel bleef hij in functie als tweede directeur van de Raad van Bestuur, waarmee hij jaarlijks 1200 gulden verdiende.⁹ Dat geld kon hij goed gebruiken in verband met zijn aspiraties zelf een steendrukkerij te beginnen. Een jaar later nam hij de kleine steendrukkerij van Marinus en Heid over, die sinds 1821 gevestigd was aan de Reguliersdwaarsstraat 100.¹⁰ Jean Augustin Daiwaille vestigde zich nu officieel als kunstschilder en steendrukker. Maar om zijn drukkerij florerend te maken had hij meer geld nodig en, wat belangrijker was, een compagnon die het steendrukkersvak goed verstond. Die vond Daiwaille in Ambroise M. Jobard, die zich in 1827 in Amsterdam had gevestigd.¹¹ Jobard was afkomstig uit Brussel, waar hij met zijn broer leiding had gegeven aan de gerenommeerde drukkerij *Lithographie Royale de Jobard*. In die stad was de lithografie, onder invloed van Parijs, veel verder ontwikkeld dan in Nederland. De komst van Jobard naar Amsterdam gaf de lithografie hier dan ook een nieuwe impuls. In de hoofdstad van het land, waar zich de Koninklijke Akademie bevond en het Rijksmuseum, kon een goede steendrukkerij niet gemist worden. Daiwaille was vol vertrouwen toen hij Ambroise Jobard tot zijn compagnon maakte. Maar hij werd spoedig teleurgesteld.

In verband met de financiering van hun nieuwe steendrukkerij diende Daiwaille in oktober 1827 zijn plannen

voor de onderneming in bij Koning Willem I met een verzoek voor een voorschot uit 's Rijks schatkist. De plannen behelsden onder meer: het drukken van tekenvoorbeelden – omdat de pers op de Akademie inmiddels buiten gebruik was, bestond daaraan in Amsterdam een groot gebrek – en het uitgeven van afbeeldingen van Nederlandse vorsten, helden en beroemde mannen. Hij voerde aan dat een steendrukkerij in de hoofdstad mogelijkheden zou bieden voor jonge kunstenaars, die tot dan hun stenen

naar Brussel moesten zenden om daar te worden afgedrukt. Daarnaast zouden voor de papierfabrieken de afzetmogelijkheden groter worden. Maar het meest interessante voorstel was *het in plaat brengen der schilderstukken uit de onderscheide in dit Rijk aanwezige Gallerijen en Kabinetten onder welke zich aanzienlijke kunststukken bevinden, waarvan nog gene dan gebrekkige kopijen geleverd zijn geworden, dergelijke plaatwerken zoude den jonge kunstenaar welke buiten gelegenheid is, deze Kabinetten zelve te bezoeken, van veel*

Afb. 3

J. A. DAIWAILLE,
Lithografieën uit zijn
prentenvoorraad.
Rijksprentenkabinet,
Rijksmuseum,
Amsterdam.

nut zijn.¹² Daiwaille en Jobard waren voornemens een prentwerk in lithografie uit te geven met de voornaamste schilderijen van het Rijksmuseum.¹³ In Frankrijk en Duitsland waren al belangrijke kunstcollecties in steendruk gereproduceerd en in groot formaat boeken uitgegeven.

De directeur van het Rijksmuseum, Cornelis Apostool, werd door het ministerie van Binnenlandse Zaken om advies gevraagd.¹⁴ Hij gaf gunstig bericht: *De Hr. Daiwaille met drie zijner Leerlingen hebben verscheiden onderwerpen op Steen vervaardigd die bewijs geven van hunne uitzonderlijke manier van teekenen. En: De Hr. Daiwaille zelve is reeds bezig met een Schilderij van 'S R Museum zijnde het bevallige Herderinnetje van Moreelse (afb. 5) om hier door aan het Gouvernement bewijs te geven dat hij in Staat is om een werk zoo als dat in kwestie te ondernemen. Ik heb hem dit aangeraden.*¹⁵ Voor dit schilderij van Paulus Moreelse (Utrecht 1571-

Afb. 5
P. J. MOREELSE,
De schone herderin.
Doek, 830 x 670 mm.
Rijksmuseum,
Amsterdam, inv.nr.
SK-A-276.

1638), dat zich sinds 1817 in de collectie van het Rijksmuseum bevindt, bestond in de 19de eeuw grote waardeering. Het werd vele malen gekopieerd.¹⁶

Apostool adviseerde de koning om het door Daiwaille gevraagde voorschot van 3000 gulden te verstrekken, zij het in de vorm van een lening. Het ministerie sloot zich aan bij het positieve advies van de directeur van het Rijksmuseum: *'s Rijks museum bevat schatten van kunst die alöm beroemd, maar voor het grootste gedeelte ten minste buiten 's lands slechts bij name bekend zijn. Weinige dier meesterstukken zijn door den druk bekend gemaakt, en de liefhebbers der Kunst, zoo wel hier te Lande als elders, zouden met dankbaarheid gebruik maken van de gelegenheid die men hun zou aanbieden om hunne prentverzamelingen met de afbeeldsels der Nederlandsche Schilderstukken te verrijken.*¹⁷

Opmerkelijk is dat Apostool nauwelijks twee weken na zijn gunstige advies toch zijn twijfels had over de bruikbaarheid van de lithografische techniek. In een brief aan het ministerie sprak hij de vrees uit dat de steendruk het schilderkunstige aspect wel eens te zeer geweld zou kunnen aandoen.¹⁸ Hij opperde om verschillende grafische technieken in één afbeelding van een schilderij toe te passen. Bijvoorbeeld aquatint voor de lichten van schilderijen, die voor het overige gelithografeerd konden worden. Andere schilderijen die daar geschikt voor zouden zijn, stelde hij voor geheel in mezzotint of in *taille-douce* te reproduceren. Hij voegde een begroting bij en zette uiteen hoe hij de uitgave van een en ander dacht te organiseren: *Men zou het moeten uitgeven in Cahiers, waar van er twee in een Jaar zullen moeten uitkomen; elk Cahier van drie of vier Prenten, met een blad Letterdruk in het Nederlandsch en Fransch vermeldende de Naam en geboorteplaats des Schilders, de naam van zijnen Leermeester, zijn aard van Schildering de*

Afb. 4

J.A. DAIWAILLE naar
P. MOREELSE, *De
schone herderin*.
Lithografie, 306 x
243 mm. Rijkspre-
ntenkabinet, Rijksmu-
seum, Amsterdam,
inv.nr. RP-P-OB-27.991.

*prijs zijner Kunstwerk en die wetens-
waardige bijzonderheden die men korte-
lijk daarbij kan opgeven. Het lijkt wel
een uitgave van Openbaar Kunstbezit
avant la lettre!*

Ondertussen werkte men in de
steendrukkerij aan de Reguliersdwar-
straat aan de kopie van *De Schone Her-
derin*, zoals Apostool eerder aan
Daiwaille had voorgesteld (afb. 4).¹⁹
Maar toen de litho klaar was bleek
Apostool het vertrouwen in de onder-
neming geheel te zijn verloren. Hoe-

wel hij een aantal afdrucken erg goed
vond, gaven andere het origineel vol-
gens hem op zeer gebrekkige wijze
weer. Waarschijnlijk werd Apostool
bevestigd in zijn opvatting dat de li-
thografie als techniek te weinig schil-
derkunstig was. Maar daarnaast
speelde ook dat er enige heibel was
ontstaan tussen de verschillende kun-
stenaars, die voor het project in aan-
merking zouden komen: *de onaange-
naamheden die ik reeds ondervinde de
wrevelachtige Jaloersche geest die er bij*

*de Amsterdamsche Kunstenaars schijnt te heerschen, mijne ongesteldheid en jaren, vorderen veeleer rust dan mij aan dergelijke Intrigues van tijd en afgunst bloot te stellen – deze zullen nu een goede onderneming doen mislukken – en het Gouvernement zal, welk plan men ook zal willen volgen, of waarin men zal willen toegeven, even eens dezelfde klagten, lastige aanvragen, en zelfs tegenwerkingen ondervinden.*²⁰ De onderneming werd afgeblazen en enkele maanden later gingen Jobard en Daiwaille vanwege onverenigbaarheid van karakters uit elkaar.

Terwijl deze uitgave niet van de grond is gekomen, werd in dezelfde tijd wel een aanvang gemaakt de belangrijkste schilderijen van het museum in Den Haag, het huidige Mauritshuis, in litho te reproduceren. Vanaf 1828 gaf de Amsterdamse drukker Desguerrous in afleveringen *Het Koninklijk Museum van 's Gravenhage* uit. Aan dit project werkte een tiental kunstenaarslithografen mee. In 1833 werden de twintig afleveringen tot een boek gebundeld: een prachtig plaatwerk op groot formaat. De uitgave bevat zestig prenten in steendruk, met begeleidende teksten in het Nederlands en het Frans.

Na het debâcle met Jobard ging Daiwaille alleen verder. Hij hield de drukkerij voor eigen rekening aan, maar zag zich opnieuw genoodzaakt om een lening uit 's Rijks Kas te verzoeken. En omdat het ministerie ervan overtuigd was dat de steendrukkerij van Daiwaille nu *de eerste goede inrigting van dien aard in Amsterdam* was, werd hem 4000 gulden toegezegd. Met de 3000 gulden die hij eerder ontving, stond Daiwaille nu voor 7000 gulden bij het Rijk in het krijt. De terugbetalingstermijnen werden nauwkeurig vastgelegd.²¹

Daiwaille ging er nog steeds vanuit dat hij van zijn bedrijf een winstgevende onderneming zou kunnen maken, zeker nu hij landschapschilder B.C. Koekkoek (Middelburg 1803-1862

Kleef) als belangrijke klant had aange trokken. De twee kenden elkaar van de Akademie, waar Koekkoek tussen 1823 en 1825 had gestudeerd. Tussen 1828 en 1832 hebben zij intensief samengewerkt. De steendrukken die daaruit zijn ontstaan, behoren tot de belangrijkste van de vroege Nederlandse lithografie. In de pakketten in het Rijksprentenkabinet bevinden zich daarvan tientallen voorbeelden, voornamelijk met landschapsmotieven (afb. 3).²²

Ondanks de betrekkelijk succesvolle uitgaven van het werk van Koekkoek, bleek Daiwaille niet in staat tijdig aan de met het ministerie overeengekomen aflossingstermijnen te voldoen. Zijn verzoek om uitstel voor onbepaalde tijd werd op advies van Apostool afge wezen. Deze kreeg een beetje genoeg van de kwestie en hij schreef de minister: *Dit ten beste gezegd veranderlijke karakter van den Hr Daiwaille, gaf mij eene weezin, om mij verder met hem in te laten.*²³ Maar de rol van Apostool was nog niet uitgespeeld. Daiwaille, in het nauw gedreven, deed een laatste voorstel: hij bood aan om ter aflossing van zijn schuld, alle goederen van zijn steendrukkerij aan het Rijk over te dragen. Daarin stemde de minister toe. In 1833 werd een inventaris opge maakt en werd onderhandeld over de taxatie van de inboedel.²⁴ Cornelis Apostool was daarbij nauw betrokken. In juli 1833 verhuisde de inboedel van de Reguliersdwarstraat naar het Trippenhuis aan de Kloveniersburgwal, de toenmalige huisvesting van het Rijksmuseum. Behalve twee lithopersen werden zo'n negentig stenen, diverse kasten en tafels, negen rollen om mee te drukken en ander technisch gereedschap en een grote voorraad lithografieën het Trippenhuis binnengedragen.

Omdat verder weinig bekend is over omvang en inrichting van de vroege Nederlandse steendrukkerijen in de 19de eeuw, is het interessant dat we ons daarvan nu – dank zij de inventarislijst van Daiwaille – een voorstelling kunnen maken. Opmerkelijk is dat

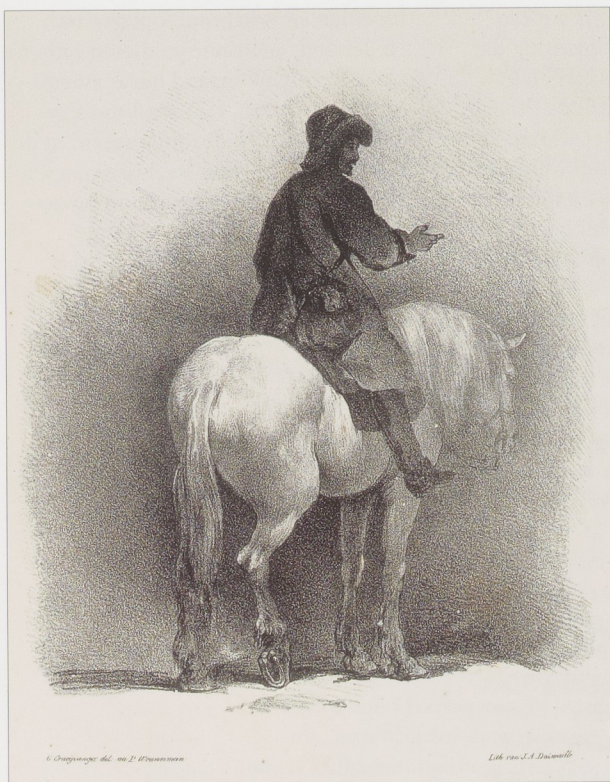
maar twee persen op de lijst voorkomen. Dat bevestigt mijn opvatting dat de Nederlandse steendrukkerijen in die tijd – in tegenstelling tot de Franse en Duitse – klein van opzet waren.

Op voorstel van Apostool werd besloten de overgedragen goederen te gelde te maken en de opbrengst ervan in mindering te brengen op Daiwaille's schuld. In november 1834 werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat de directeur van het Rijksmuseum zou zorgen voor de – voor het Rijk zo voordelig mogelijke – verkoop van de door Daiwaille overgedragen voorwerpen, vervolgens dat, als de voorraad litho's uitverkocht zou raken, van de aanwezige stenen nieuwe afdrucken zouden worden gemaakt, en tenslotte dat de directeur ieder jaar rekening en verantwoording zou afleggen aan de Algemene Rekenkamer, zodat een batig saldo na goedkeuring in 's Rijks schatkist gestort kon worden.²⁵

Tot zijn dood in 1844 heeft Apostool zich keurig aan de afspraken met het ministerie gehouden. Belangstellenden konden de bewuste voorwerpen in het Trippenhuys bekijken.²⁶ Elk jaar meldden zich geïnteresseerde kopers bij de eerste opzichter van het Rijksmuseum, Gerrit Lamberts.²⁷

Toen in 1843 niet alleen de twee steendrukpersen, maar ook een aantal andere voorwerpen werden verkocht,²⁸ kondigde Apostool de minister aan *een nader voorstel te doen tot de verkoop der prenten, en alzoo tot de gehele opruiming van de onder mijne bewaring berustende goederen afkomstig van meergenoemde Daiwaille.*²⁹ Van dat voorstel is het niet meer gekomen. Een jaar later overleed Apostool en zijn opvolgers hadden blijkbaar geen belangstelling voor de afspraken met het ministerie. Zo komt het dat een restant van de inboedel van de steendrukkerij van Jean Augustin Daiwaille zich tot op de dag van vandaag in het Rijksmuseum bevindt; een grote hoeveelheid litho's, geordend op onderwerp: ornament, natuurstudies,

bloemen en vruchten, topografisch Nederland, anatomie en dieren (afb. 6). Deze prentenvoorraad bevat smetteloze exemplaren, reeksen litho's gedrukt van een en dezelfde steen, in de tijd dat ook de twee steendrukpersen zich nog in het Rijksmuseum bevonden.

Afb. 6

J.A. DAIWAILLE naar
P. WOUWERMAN,
Ruiter te paard. Litho-
grafie, 260 x 200 mm.
Rijksprentenkabinet,
Rijksmuseum,
Amsterdam, inv.nr.
RP-P-OB-76.738.

NOTEN

- 1 Zie over dit onderwerp ook: P.J.J. van Thiel, 'Het Rijksmuseum in het Trippenhuis, 1814-1885 (IV): Kopiisten en fotografen', *Bulletin van het Rijksmuseum* 30 (1982), pp. 63-86.
- 2 'Het Feest van de Lithografie 1798-1998, Steendrukken in de verzameling van het Rijksprentenkabinet in het Rijksmuseum', 24 oktober 1998-10 januari 1999.
- 3 R. van Eijnden en A. van der Willigen, *Geschiedenis der Vaderlandsche schilderkunst sedert de helft der XVIIIe eeuw*, 4 dln., Haarlem 1816-1840, dl. 3 en 4, resp. pp. 270-271 en pp. 246-247.
- 4 Voor de techniek en de geschiedenis van de lithografie, zie Helen C.M. Marres-Schretlen i.s.m. Rob Meijer, 'Ontstaan en opkomst van de lithografie in Nederland', *De Boekenwereld* 15 (1998-1999), pp. 8-33; voorts H.C.M. Marres-Schretlen, *200 jaar lithografie*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1998, pp. 5-9.
- 5 Helen C.M. Marres-Schretlen en Rob Meijer, 'Steendrukkers werkzaam in Nederland vóór 1840', *De Boekenwereld* 15 (1998-1999), pp. 142-143.
- 6 Met dank aan Rob Meijer, wiens concept-artikel *Lithografie ten dienste van het tekenonderwijs op de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam* ik heb mogen inzien.
- 7 J.Ph. van der Kellen was directeur van het Prentenkabinet van 1876-1896 en 1898-1903. Zie E. Korthals Altes, 'Johan Philip van der Kellen (1831-1906), de eerste directeur van het Rijksprentenkabinet', *Bulletin van het Rijksmuseum* 46 (1998), pp. 206-263. Over de aankoop van de incunabelen, zie in het bijzonder p. 227 van dit artikel. Zie eveneens K.G. Boon, 'Korte geschiedenis van de verzamelingen', *Gids voor het Rijksprentenkabinet*, Amsterdam 1964, p. 24. De voorraad-catalogus van Frederik Muller verscheen in 1890. Zie F. Muller, *La Lithographie. Ecoles française, néerlandaise, allemande, anglaise et russe. Catalogue à prix marqués*, Amsterdam 1890. *De Hartstochten* naar J.B. Greuze werden beschreven onder nr. 545: *Cours de dessin et têtes d'expression, quelques-unes d'après Greuze. Fort rare*.
- 8 In de collectie van het Rijksprentenkabinet bevinden zich drie tekeningen van Daiwaille, die als voorbeeld hebben gediend voor litho's uit de serie *Hartstochten*.
- 9 In 1830 bedankte hij voor zijn post bij de Akademie. Brief van Cornelis Apostool aan de minister van Binnenlandsche Zaken, d.d. 17 november 1832. Archief Rijksmuseum, inv.nr. 37.
- 10 De steendrukkerij van Marinus en Heid maakte handelsdrukwerk: kwitanties, visitekaartjes etc.
- 11 F.G. Waller, *Biographisch woordenboek van Noord-Nederlandsche graveurs*, Den Haag 1938, p. 164.

- 12 Brief van J.A. Daiwaille aan de koning, d.d. 31 oktober 1827. ARA Archief Staatssecretarie, inv.nr. 2951 nr. 19. Met dank aan Rob Meijer die mij op de correspondentie wees.
- 13 Brief van de minister van Binnenlandsche Zaken aan Cornelis Apostool, d.d. 6 december 1827. Archief Rijksmuseum, inv.nr. 13.
- 14 Cornelis Apostool, als adviseur voor de regering, zie: Michiel Jonker, 'Cornelis Apostool (1762-1844), cultureel ambtenaar', *Bulletin van het Rijksmuseum* 25 (1977), p. 107.
- 15 Brief van Cornelis Apostool aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken, d.d. 16 januari 1828. Archief Rijksmuseum, inv.nr. 36.
- 16 Cat.tent. *Het Gedroomde Land, Pastorale schilderkunst in de Gouden Eeuw*, Utrecht (Centraal Museum) 1993, nr. 43.
- 17 Rapport van de Administrateur voor het Onderwijs, de Kunsten en Wetenschappen aan de minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 21 januari 1828. ARA Archief Staatssecretarie, inv.nr. 2951 nr.19.
- 18 Brief van Cornelis Apostool aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken, d.d. 31 januari 1828. Archief Rijksmuseum, inv.nr. 36.
- 19 Jean Augustin Daiwaille liet zijn medewerkers Anton Weiss (Falkenau 1801-1851 Böhme-Leipa) en Gijsbertus Craeyvanger (Utrecht 1810-1895) de litho naar zijn natekening maken, Van Thiel, *op.cit.* (noot 1), p. 68.
- 20 Brief van Cornelis Apostool aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken, d.d. 14 april 1828. Archief Rijksmuseum, inv.nr. 36.
- 21 Rapport van het ministerie van Binnenlandsche Zaken, d.d. 11 november 1828. ARA Archief Staatssecretarie, inv.nr. 3163 nr. 189.
- 22 Zie voor de samenwerking van B.C. Koekkoek en J.A. Daiwaille: C.J. de Bruyn Kops, 'De Hollandse jaren van Barend Cornelis Koekkoek', *Bulletin van het Rijksmuseum* 11 (1963), pp. 39-53 en A. Nollert, *Barend Cornelis Koekkoek (1803-1862). Prins der Landschapschilders*, Zwolle 1997, pp. 82-86.
- 23 Brief van Cornelis Apostool aan de minister van Binnenlandsche Zaken, d.d. 17 maart 1832. Archief Rijksmuseum, inv.nr. 37.
- 24 Men taxeerde de inboedel van de steendrukkerij op 3003 gulden. Voor de lijst met de taxaties, zie Archief Rijksmuseum, inv.nr.148. In dit archief bevinden zich alle stukken betreffende de werkzaamheden van C. Apostool bij de liquidatie van de door het Rijk overgenomen steendrukkerij van J.A. Daiwaille te Amsterdam, 1832-1843.
- 25 Brief van de minister van Binnenlandsche Zaken aan Cornelis Apostool, d.d. 18 november 1834. Archief Rijksmuseum, inv.nr. 15. Hierbij gevoegd het Koninklijk Besluit van 11 november 1834.
- 26 Archief Rijksmuseum, inv.nrs. 37 en 148. Tot de kopers behoorden de bekende prentleveranciers Gebr. F. Buffa & Zn. en de boekverkopers Gebr. Van Cleef, beiden gevestigd in Amsterdam.
- 27 Gerrit Lamberts was tot aan zijn dood in 1850 (hij was toen 73 jaar) belast met het toezicht over de prenten. Zes jaar eerder werd hem *vanwege gebrek aan memorie en daarmee gepaard gaande doofheid een assistent toegevoegd*. Verslag van de nieuwe directeur J.W. Pieneman, d.d. 8 april 1844. Archief Rijksmuseum, inv.nr.37.
- 28 De koper was de Leidse hoogleraar W. Vrolik. Archief Rijksmuseum, inv.nr. 148.
- 29 Brief van Cornelis Apostool aan de minister van Binnenlandsche Zaken, d.d. 20 februari 1843. Rijksmuseum, inv.nr. 37.